

Dr Jasmina Arsenijević¹, Visoka škola strukovnih studija
za obrazovanje vaspitača u Kikindi

Master Jovana Pražić², Fakultet za menadžment UDK: 371.95
Novi Sad ISBN 978-86-7372-148-4, 17 (2012), p.110-123
Stručni rad

ETIČKE DIMENZIJE E-OBRAZOVANJA

Rezime: Verovatno najveći uticaj novih medija i ICT na obrazovanje jeste drastični skok mogućnosti obrazovanja na daljinu, odnosno omogućavanje tzv. e-učenja. E-obrazovanje jeste forma učenja u kojoj su student (učenik, polaznik, kandidat) i profesor (predavač, instruktor) međusobno geografski udaljeni i koje je podržano novim medijima, prevashodno internetom.

Poslednjih desetak godina penetracija e-učenja na tržište obrazovanja postaje dramatično intenzivna. Internet i novi mediji omogućavaju obrazovanju da prevaziđe pređašnje granice: geografske, socijalne, jezičke, kulturne, ali i stvaraju nove izazove za obrazovne ustanove. U SAD, na primer, visoko obrazovanje na daljinu jeste sektor najbržeg rasta u celoj delatnosti visokog obrazovanja.

Iako postoje različiti nivoi e-učenja (od onog u kome se celokupna komunikacija i interakcija odvija na mreži, preko onih u kojima se mali procenat sadržaja i interakcija organizuje usmeno, do onih u kojima se samo deo procesa obrazovanja vrši putem novih medija), njih karakteriše daleko veća povoljnost kako za one koji usvajaju obrazovanje, tako i za one koji ga pružaju. E-obrazovanje zahteva manje uložених resursa sa obe strane: neophodnog putovanja učenika i profesora, utrošenog vremena, potrebne infrastrukture i logističke podrške. Ono omogućava pristup obrazovanju novoj populaciji: onima koji zbog lokacije, nedostatka vremena ili finansijskih resursa ranije nisu bili u prilici da se obrazuju. Posmatrano na makro nivou, izgleda da e-obrazovanje povećava ukupan procenat obrazovnog stanovništva i doprinosi manjem zagađenju životne sredine.

Sa povećanjem rasta e-obrazovanja, većim entuzijazmom obrazovnih ustanova za pružanje ove vrste usluga i sve većim interesovanjem populacije za ovim vidom obrazovanja poslednjih godina se, ipak, bez obzira na sve ove naizgled pozitivne strane e-obrazovanja, javlja zabrinutost o njegovim etičkim dimenzijama. Promena same prirode obrazovnog procesa u obrazovanju na daljinu takođe donosi nove etičke dileme. One se prevashodno projektuju na dve sfere: ishod učenja (kvalitet obrazovanja) i proces učenja. Ovo potonje odnosi se na niz raznih domena: etika u odnosu nastavnik-učenik, etika u istraživanju, etika na internetu (obzirom da je e-učenje podržano Internetom odnosno web servisima), etika korišćenja elektronskih izvora (plagijatzizam), etika o (zlo)upotrebi elektronskih podataka, etika ponašanja na ispitima i sl.

Obzirom na dramatično širenje poslednjih godina, e-učenje dobija veliki udeo u ukupnom tržištu obrazovanja, ali ono i dalje ne postoji toliko dugo da bi se mogle sprovesti dugoročne analize i konstatovati precizni zaključci o njegovom socio-ekonomskom uticaju na društvo u celini. Na mnoga etička pitanja ne može se još uvek odgovoriti. Namera autora ovog rada, stoga, nije u pružanju nepostojećih

¹ minapane@open.telekom.rs

² jovanaprazic@gmail.com

odgovora, već u postavljanju pitanja: koje se to sve etičke dileme javljaju i u kojim domenima e-obrazovanja?³

Ključne reči: e-obrazovanje, e-učenje, etika, Internet, novi mediji.

1. Uvod

Učenje na daljinu, tj. e-obrazovanje, je vid obrazovanja u kojem učenici prikupljaju znanja bez direktnog kontakta sa nastavnikom u vreme i na mestu koje njima odgovara. E-obrazovanje se definiše i kao skup svih softvera i tehnologija koji unapređuju proces učenja (Tavangarian i sar., 2004) ili kao umreženi vid učenja baziran na Internet tehnologiji (Rosenberg, 2002).

E-obrazovanje je izraslo od radikalne ideje do široko rasprostranjene usluge koju nude gotovo svi univerziteti na svetu (Downes, 2005). U SAD e-obrazovanje je najbrži rastući sektor u industriji visokog obrazovanja. Godišnja stopa rasta za upis na online kurseve postaje dvocifrena (Allen, Seaman, 2010).

U širokom spektru medija koji podržavaju e-učenje treba pomenuti VLE (virtuelno okruženje za učenje, eng: *virtual learning environment*), sistem za podršku učenju uveden u obrazovnim ustanovama širom sveta⁴ (Arsenijević et al., 2011).

E-obrazovanje, posmatrano na makro nivou, neosporno ima neke prednosti u odnosu na konvencionalno: povećava procenat obrazovnog stanovništva i doprinosi manjem zagađenju životne sredine. Mnogi eksperti ističu i pedagoške prednosti: Rosenberg tvrdi da e-obrazovanje uz pomoć internet tehnologija doprinosi značajnom unapređenju učenja. I pored toga, sve češće se javljaju sumnje i kritike (najglasniji kritičari dolaze iz sfere obrazovanja: američka obrazovna asocijacija, profesionalna asocijacija i unija predavača, kao i pojedini teoretičari koji se bave obrazovanjem). Tako se najčešće iznose brige o kvalitetu učenja, socijalizaciji i kulturnoj emancipaciji studenata i (ne)kompetentnosti proisteklog iz nedostatka praktičnog iskustva (Harris, 1987:142; Gober, 1998; Dibaise, 2000).

³ Ovaj rad nastao je kao rezultat naučnoistraživačkog projekta br. 47020 „Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene“ u projektnom ciklusu od 2011. do 2014. godine finansiran od strane Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Srbije.

⁴ VLE funkcioniše u Internet okruženju i pruža skup alata za procenu, komunikaciju, transfer sadržaja, kreiranje upitnika, organizaciju dokumenata i sl.

U ovom radu se bavimo pitanjima etičke opravdanosti i problema u korišćenju internet tehnologija i novih medija u e-obrazovanju. Etika u obrazovanju uopšte, pa i u e-obrazovanju, manifestuje se u odnosima između učenika i nastavnika, u procesu naučnog istraživanja, ponašanju na Internetu, (zlo)upotrebi elektronskih podataka, korišćenju elektronskih izvora (plagijatzizam), ponašanju na ispitima i drugim vidovima akademske prevare. Sama promena prirode obrazovnog procesa e-obrazovanja donosi nove etičke dileme koje je potrebno istražiti.

2. Etika u obrazovanju na daljinu

Prema Guha (2007), etika u obrazovanju predstavlja disciplinu koja ima za cilj da vrednuje rezolucije u obrazovnim procesima u skladu sa moralnim načelima, odnosno da bude usmerena na etičko osnaživanje učenika u različitim fazama života. UNESCO zagovara duboko ulivanje etičkih vrednosti zasnovanih na kulturnom, pravnom, filozofskom i verskom nasleđu različitih ljudskih zajednica (preuzeto sa 15. maja 2011. sajta: www.unesco.org). Zbog globalnog karaktera Interneta, etički problem korišćenja IT u e-obrazovanju takođe ima globalni karakter. Zahvaljujući internet tehnologijama, e-studenti prevazilaze tradicionalne granice – geografske, socijalne, kulturne, jezičke, time stvarajući nove dileme za one koji pružaju e-obrazovanje.

Iako je oblast e-obrazovanja veoma propulzivna, etička i moralna pitanja se od nedavno javljaju. Do sada još nisu ustanovljeni etički temelji i principi, ali literatura navedena u daljem tekstu može biti osnov za razvoj ove misli. Američka psihološka asocijacija ustanovila je šest etičkih principa koji se mogu primeniti i u e-obrazovanju: kompetencija, integritet, profesionalnost, društvena i naučna odgovornost, poštovanje prava i dostojanstva pojedinaca i briga o dobrobiti drugih (Jeanneret, Silzer, 1998). Gardner (2006), čuven po teoriji multiple inteligencije, imenovao je 5 etičkih kodova sa osvrtom na budućnost obrazovanja: disciplinovan, analitičan, kreativni, učtiv i etički um. Brey (2006:91) se ovoj oblasti najviše približio, definišući četiri oblasti socijalnih i etičkih pitanja e-obrazovanja: *“Mogu li se socijalne, kulturne i akademske vrednosti uspešno preneti putem kompjuterski dirigovanog obrazovanja? Da li je e-obrazovanje pogodno za akademsku slobodu ili je ugrožava? Da li oslanjanje na kompjuterske mreže u visokom obrazovanju gaji*

jednakost i ravnopravnost i promoviše različitost studenata; ili hendikepira određene socijalne klase i navodi na konformizam? Koju vrstu neetičkog ponašanja studenata i predavača e-obrazovanje omogućava i kako se to može sprečiti?” Veoma korisna je i studija Anderson i Simpson (2007) koji iznose vlastite dileme na osnovu iskustva u Massey Univerzitetu u Novom Zelandu.

U ovom poglavlju daje se pregled već artikulisanih dilema iz navedene i šire literature, definišu nove i vrši klasifikacija istih.

3. Etičke dileme

3.1. Jednakost u e-obrazovanju – digitalni jaz

Kako se e-učenje temelji na Internet tehnologiji, ono omogućava širi pristup obrazovanju mnogim društvenim grupama: koji ne mogu da putuju ili priušte život u kampusu, zaposlenima, ljudima sa porodicom, koji trpe neku vrstu diskriminacije, sa invaliditetom itd. Zato je ono definisano kao demokratsko i otvoreno (Tuckey, 1993; Rohfeld, Hiemstra, 1995; Rheingold, 1993) te da omogućuje slobodu i raznovrsnost. Sa druge strane, Internet je i dalje u nekim društvima nedostupan, pa se postavljaju pitanja: *koliko je e-obrazovanje zapravo demokratsko* (Carr-Chelman, 2005) *i da li smanjuje ili proširuje digitalnu podelu?* Brey je ranije definisao treće pitanje u vezi sa ovom dilemom.

Simpson (2005:93) ističe da “još uvek nema dovoljno dokaza da potvrde da će e-obrazovanje pomoći u prevazilaženju socijalnog izopštenja”. Svedoci smo, ipak, širenja Internet pristupa širom sveta, koji obećava smanjenje ovog problema u budućnosti. Ovde treba uzeti u obzir i cenu školarina. Obzirom da zahteva manje uloženi resursa od strane obrazovnih ustanova (manje grejanja i održavanja zakupljenog prostora, opreme, materijala), ono ima manju cenu od tradicionalnog obrazovanja istog ranga, kvaliteta i renomea, čime otvara nove mogućnosti za one koji ne mogu da plate tradicionalno studiranje. Dalje, učešće kroz potrebno vreme u putovanju, slušanju predavanja, čekanja na pauzama i sl. smanjuje se u e-obrazovanju. Na taj način opet se proširuje ciljna grupa studenata – tako je e-obrazovanje prevashodno postalo popularno među starijim studentima sa više obaveza i manje vremena.

3.2. Etičke dileme multikulturalnosti

Bogatstvo strukture studenata na daljinu i mogućnosti koje pruža Internet pristup menjaju i kulturološke dimenzije e-obrazovanja, omogućujući multikulturalnu, a nekad i internacionalnu participaciju. Ovo dalje prouzrokuje razlike u načinu komunikacije, učenja i interakcije, gde često može doći do nesporazuma u online diskusijama (Goodfellow, Hewling, 2005). Uvažavajući esencijalistički pogled, moramo uzeti u obzir i pedagošku kulturu koja se stvara u e-obrazovanju i njen uticaj na studente van nastave. Al-Saggaf (2004) s tim u vezi objavljuje rezultate o negativnom uticaju internet mreža na "offline ponašanje" u Saudijskoj Arabiji (prouzrokovanje kulturološki neprimerenog ponašanja). Stoga se ovde kristalizuje *pitanje o odgovornosti obrazovne ustanove i nastavnika za (ne)etičko ponašanje studenata*, koje odgovara prvom Brey-evom pitanju.

E-obrazovanje mora biti dizajnirano da osnažuje učenje u različitim kulturnim kontekstima (McLoughlin, 1999), a nastavnici moraju shvatiti svoju odgovornost i biti adekvatno obučeni za rad sa studentima različitih kultura.

3.3. Etika obaveze učešća

Online učešće u akademskim diskusijama je u e-obrazovanju pandan usmenim diskusijama i debatama i većinom predstavlja obaveze e-studenata. Ove diskusije zahtevaju argumentaciju zasnovanu na literaturi i čine svojevrstne zajednice učenja kroz e-učešće i sastavnu pedagošku kulturu fakulteta. Ovaj metod je nedvosmisleno koristan, ali *da li je etički nametati učešće kao obavezu?* Mnoga iskustva tzv. e-nastavnika nameću ovu dilemu (Anderson, Simpson, 2007). *Da li se na taj način menja suština diskusije? Kako se na taj način poštuju prava studenata na nezavisno učenje i slobodu da uzmu učešće kada žele?* Brey ovo nije razmatrao, dok se Gardner za ovo zalaže u knjizi o etičkim kodovima, a Jenkins u studiji o kulturi učešća, gde ističe da ona „pomera fokus pismenosti sa individualne ekspresije na učešće u zajednici“ (Jenkins H. et al., 2008:7).

Podsećamo, ipak, da se situacija ne razlikuje mnogo od tradicionalnog studiranja. Zar profesori ne zahtevaju od studenata i usmeno učešće? Zar se kvalitativno učešće studenata na nastavi, posebno interaktivnoj, često ne tretira kao jedna od predispitnih obaveza? Zašto onda ovo pripisivati samo e-obrazovanju?

Dibiase (2000) tvrdi da je njegovo iskustvo na The Pennsylvania State University (i u klasičnom i e-obrazovanju),

potvrdilo stavove mnogih nastavnika da uspješnije komuniciraju sa studentima online nego usmeno. On čak iznosi mišljenja studenata koji su poredili tradicionalne i e-diskusije da je ovaj vid komunikacije uspješan, da omogućava kvalitetnu interakciju i učenje materije. Neki pojedinci imaju veću slobodu komuniciranja online nego licem u lice. Joinson (2001:188) je pokazao kako "ljudi objavljuju više informacija o sebi u kompjuterski podržanim komunikacijama nego usmeno". Dok klasična nastava u diskusijama favorizuje one koji su ekstravertni i komunikativni, online diskusije odgovaraju i pojedincima koji usmeno teže espiciraju svoje mišljenje.

3.4. Etika automatizacije

Tehnologije e-učenja uključuju automatizovane testove za proveru znanja koji procenjuju znanja studenta i daju momentalnu povratnu spregu. Kao tehnološka novina dobro je prihvaćen prevashodno zbog jednostavnosti, brzine i samostalnosti. Neki autori, poput Dibise (2000) ipak ističu negativan stav i osuđuju ovu pojavu kao početak automatizacije visokog školstva. Stoga se javljaju pitanja: *koliko je etički da se procena znanja studenata obavlja između studenta i računara, a ne studenta i profesora?* Ova dilema do sada nije razmatrana.

Stasi (2002) ocenjuje da je trenutno e-obrazovanje suviše Tejloristički nastrojeno prema učenju, ali da novije kolaborativne tehnologije za učenje mogu kreirati paradigmu e-obrazovanja koju će karakterisati vrednosti konvencionalnog učenja. Noble (1997) prikazuje pozitivna iskustva studenata o ovom vidu evaluacije. Ne treba zanemariti i činjenicu da ova novina oslobađa vreme profesora za kvalitativniji rad tj. procese u kojima je njegovo neposredno angažovanje važnije (npr. komuniciranje sa studentima, vođenje e-diskusija). Automatizacija testova je inovacija koja može doneti otpore promenama, te je moguće da su negativni stavovi nekih profesora i time prouzrokovani.

Daleko veća etička dilema koja je vezana za automatizaciju obrazovanja jeste masovna komercijalizacija tehnologija e-obrazovanja. Snažan lobi proizvođača ovih tehnologija (Apple, IBM, Bell, Microsoft, Simon and Schuster, Prentice-Hall i sl.) usmeren je na promovisanje e-obrazovanja i širenje tržišta, čija je etičnost motiva krajnje diskutabilna. Obrazovne ustanove (koje ne koriste open-source tehnologije) odgovaraju na ovaj lobi kupujući tehnološka rešenja. *Koliko su etični njihovi motivi? Da li ih kupuju u nadi da će zaista podići*

kvalitet obrazovanja ili jer žele veći udeo na tržištu? Noble postavlja pitanje da li se nadaju da će time dugoročno smanjiti troškove automatizacijom procesa koje proizvođači obećavaju (dizajniranje, nastava, evaluacija, ...)?

3.5. Nadzor i privatnost

Anderson i Simpson (2007) navode da u se često na fakultetima koji nude e-obrazovanje evidentiraju i prate podaci o učešću studenata, materijalima koje čitaju, vremenu provedenom u korišćenju online sadržaja i broju odgovora koje postavljaju u virtuelnim okruženjima (forumi). Takvi podaci se koriste za generisanje podataka o učinku studenata. Dok je očigledna konstruktivna strana korišćenja ovih podataka, postavlja se dilema o mogućim negativnim stranama tj. zloupotrebi. *Da li je etički koristiti ovako generisane informacije?* Ovakvih pitanja impliciraju i postavljanje analognih: *koliko je etički koristiti informacije o radu studenata za procenu njihove uspešnosti i u tradicionalnom obrazovanju?* Zašto bi se ovde pravila razlika? Dalje, *kako osigurati da se ovakve informacije ne zloupotrebljavaju?* Iako su uobičajene mere zaštite koje se studentima nude garancija privatnosti i zaštita podataka, značajnije pitanje koje treba postaviti jeste *da li su studenti dali pristanak na prikupljanje takvih podataka i da li su informisani o merama zaštite?* Veliki broj e-studenata nije dovoljno svestan da se podaci o njihovim aktivnostima snimaju i čuvaju.

Drugo ključno pitanje se odnosi na (zlo)upotrebu informacija o online aktivnostima studenata na kursevima. Primeri softvera za e-učenje na velikom broju univerziteta u Kanadi pokazuju da ovo ima i marketinšku stranu: prikupljanje relevantnih podataka o korisnicima (Noble, 1997). Tako se sve online aktivnosti uključujući i komunikaciju studenata i nastavnika automatski prate i arhiviraju, a zatim šalju trećim licima - proizvođačima softvera. Slična situacija je na web sajtovima koji nude edukativne materijale i kurseve, koji su često kreirani od strane trećih lica. Postavljaju se pitanja: *koliko je etički koristiti ove podatke u druge svrhe, sem obrazovanja? Koja prava privatnosti imaju studenti, da li su upoznati sa tim pravima i ko ih garantuje? Da li studenti mogu imati mogućnost pristanka da se njihovi podaci ovako koriste i da li su u poziciji da odbiju ovakvu participaciju?* Ovim etičkim dilemama, koje do sada nisu definisane, treba posvetiti veliku pažnju.

3.6. Identitet, poverljivost podataka i anonimnost

U online kursevima studenti kroz interakciju grade prisustvo i identitet. U toku trajanja kursa, dolazi do razmene mnogih informacija i podstiče se slobodna razmena mišljenja, stavova i ideja koji neminovno dovode do otkrivanja ličnih detalja učesnika. Ovakve lične informacije i stavovi takođe su podložne arhiviranju. Kada informacije bez pristanka studenata dospeju do osoba koje nisu učestvovala u njihovom kreiranju, dolazi do zloupotrebe poverljivih informacija i narušavanja privatnosti studenata. Delimičnu zaštitu pruža mogućnost anonimnog predstavljanja, međutim, u takvom okruženju identifikacija studenata nije predviđena pa bi anonimno predstavljanje stvorilo potencijal za anonimne napade i sukobe u virtuelnim okruženjima. U slučaju anonimnog predstavljanja studenata, takođe se povećava opasnost od lažnog predstavljanja, krađe identiteta i zloupotrebe privatnosti studenata.

Diskusija o identitetu, poverljivosti i anonimnosti, navodi na dublja etička razmatranja. Pitanja koja postavljamo su opravdana i značajna za e-obrazovanje, a prema dosadašnjoj literaturi nedovoljno istražena: *da li e-obrazovanje ima odgovornost da obezbedi privatnost informacija ili je potrebno da studenti savladaju veštine i tehnike specifične za ova pitanja? Da li je na obrazovnoj ustanovi koja pruža e-obrazovanje da zaštiti privatnost i identitet studenata i da donese etički ispravnu odluku o načinu monitoringa, arhiviranja i pristupa poverljivim informacijama nastalim interakcijom e-studenata?* Ova pitanja do sada nisu razmatrana.

Jedno od rešenja je stvaranje zaštićenog virtuelnog okruženja za edukaciju sa snažnim metodama identifikacije studenata i nastavnika - preko identifikacionih podataka iz lične karte ili indeksa, direktnom vizuelnom identifikacijom putem web kamere i sl., čime bi se stvorilo sigurno okruženje za studente i značajno smanjile opasnosti od lažnog predstavljanja, krađe identiteta i zloupotrebe privatnosti studenata što već prevazilaze granice obrazovne etike i zahvataju pitanja etike i moralnih načela uopšte.

3.7. Psihološka udaljenost i akademska prevara

Najskorije istraživanje *National Survey of Student Engagement* ukazuje da visok udeo e-studenata priznaje da čini neki vid akademske prevare - 59% (NSSE, 2007). Ovo postaje jedno od glavnih etičkih dilema e-fakulteta: *da li student koji piše*

rad zaista jeste onaj koji je upisan i da li student pribegava plagijatzizmu?

Po izveštaju američkog Nacionalnog instituta pravde o etičkim izazovima upotrebe IT u obrazovanju, postoji novi fenomen “psihološka udaljenost” (Sivin, 1992), koji objašnjava razloge za neetičko ponašanje. Naime, za razliku od usmene interakcije sa drugima gde pojedinac dobija momentalnu povratnu informaciju o posledici svog ponašanja; kompjuterski posredovana komunikacija to onemogućava. Izveštaj takođe tvrdi da su tradicionalne moralne vrednosti ranije bile usvajane kod kuće i u obrazovanju, dok danas na to ne možemo računati. Stoga e-obrazovanje predstavlja okruženje u kome je verovatnije neetičko ponašanje studenata. Fass (1990:173-175) je imenovao kategorije i motive akademske prevare u e-obrazovanju koje je veoma slično onima u tradicionalnom, sa razlikom što je e-student manje izložen socijalizaciji u kontekstu prenošenja etičkih vrednosti, akademskih principa i pravne regulative (Brown, 2008). Stoga se vraćamo na prvo i četvrto pitanje Brey-a (2006).

Potrebno je da e-fakulteti objave jasnu politiku, regulativu i moralni kod u vezi akademske prevare koji će biti dostupni e-studentima, da uvedu etiku korišćenja ICT u kurikulum (Brown, 2008; Boyd, 2002; Miller et al., 1994) i da nastavnici u komunikaciji sa studentima jasno espliciraju pravila upotrebe internet izvora.

3.8. Kvalitet

Obrazovne ustanove imaju moralnu obavezu da pruže kvalitet obrazovanja studentima i društvu. Znanja i kompetencije svršenih e-studenata treba da budu u nivou onih kod tradicionalnih studenata. E-obrazovanje nije nova vrsta obrazovanja, već nov način da se isto postigne. Tehnologija nije ni dobra ni loša: studenti ne uče od tehnologije, već od nastavnika koji je koriste. Akademska prevara je razlog za još jednu etičku dilemu: *da li e-obrazovanje omogućuje neophodan kvalitet učenja?* Ova dilema je implicitno postavljena, kroz opštije postavljeno prvo pitanje Brey-a.

Neki autori iskazuju sumnju o sticanju znanja i kompetencija isključivo elektronskim putem, posebno kada su u pitanju nauke koje zahtevaju neposredni kontakt sa materijom (geografija, fizika, medicina i sl.) (Gober, 1998:2; Dibiasse, 2000:132). Ovo predstavlja veliku dilemu, ali se mora uzeti u obzir da najnovije 3D tehnologije pružaju neke sasvim nove mogućnosti (*Second Life* omogućava posmatranje i poimanje potpuno

nepristupačnih objekata, simulacije operisanja, pogled u unutrašnjost organizma, zemljine kore i sl.).

Pri tom je bitno uvažiti da je e-obrazovanje dostupno u mnogim formama: od potpuno elektronske razmene do raznih kombinacija sa tradicionalnim. Materiju koja se ne može savladati e-učenjem, moguće se preneti tradicionalnim putem ili radom u praksi. Čak i tradicionalno obrazovanje često pored predavanja i vežbi obavezuje i rad studenta u praksi.

Kvaliteta e-obrazovanja uslovljen je i kompetencijom nastavnika za rad u novim uslovima (Palloff, Pratt, 1999): vođenje video konferencija, e-diskusija, interaktivnih sadržaja, korišćenje najnovijih obrazovnih sofvera... Istraživanje 2009. godine (e-učenje statistics) ukazuje da čak 4/5 fakulteta sa online kursovima imaju bar neku vrstu obuke za to (Allen, Seaman, 2010).

Iako su skeptici i kritičari koji se pozivaju na diskutabilnost kvaliteta e-obrazovanja veoma glasni, istraživanja o njegovom kvalitetu i ishodima, posebno u međunarodnom kontekstu, ima iznenađujuće malo.

4. Zaključak

Mora se istaći da je važna karakteristika e-obrazovanja - povećanje dostupnosti - sama po sebi etička. Ono ipak sa sobom donosi i neke etičke rizike i slabosti. Kada se uzme u obzir da ekspanzija e-obrazovanja poslednjih godina insinuiira na još viši udeo u budućnosti, shvatamo da se ta pitanja moraju identifikovati. U ovom radu kristalizovane su sledeće etičke dileme: *dilema digitalnog jaza; multikulturalnosti; obaveze učešća; automatizacije procesa; psihološke udaljenosti; identiteta, poverljivosti i anonimnosti; nadzora i privatnosti; akademske prevare i kvaliteta e-obrazovanja.*

E-obrazovanje se, koristeći web tehnologije, postavlja u drugačije okruženje od tradicionalnog gde su psihološka udaljenost, multikulturalizam i akademska prevara neki od faktora koji figurišu. Stoga se pedagogija e-obrazovanja mora razlikovati od tradicionalne. Zembylas i Vrasidas (2005:68) ističu da je vreme za razvoj "etičke online pedagogije adaptivne na promene". Ono što već sada možemo zaključiti je da bi nastavnici morali da prošire svoje kompetencije na tu vrstu e-pedagogije. Kurikulum bi trebalo da, u nedostatku neposrednog socijalnog kontakta, uključi etiku ponašanja, posebno sa primenom u ciber i akademskom okruženju. Ostala pitanja, koja su u ovom radu artikulisana, još ostaju otvorena: premalo je vremena e-obrazovanje u praksi da bi se mogao

analizirati njegov ukupan učinak i efekat na društvo: profesionalnost, stručno znanje i interpersonalne sposobnosti svršenih e-studenata, njihov uticaj na privredu i njihov kasniji socijalni život. Ovo su smerovi za dalja istraživanja.

Evidentne su etički pozitivne strane e-obrazovanja: uticaj na ekologiju (daleko manje narušava životnu sredinu) i razvoj društva (omogućava pristup obrazovanju širim društvenih grupama). Ipak, nije pitanje u tome da li pozitivne strane premašuju negativne, već koje su to negativne strane i kako ih otkloniti.

Sve veća prisutnost novih medija i ICT i u tradicionalnom obrazovanju u budućnosti će zamagliti ove granice. Već sada se koriste različiti obrazovni sofveri za učenje i simulacije, projektori i računari; forumi i blogovi za komunikaciju, elektronski izvori sve više umesto štampanih. Sve ovo doprinosi tome da je obrazovanje, čak i tradicionalno, sve više informatizovano, a ovo će u budućnosti biti još više. Stoga će se granice sve više smanjivati i neće postojati drastične podele na konvencionalno i online učenje, a mnoga od ovih pitanja projektovaće se i na tradicionalno obrazovanje.

Reference:

- Allen, E., Seaman, J. (2010) *Learning on Demand Online Education in the United States 2009*. Needham, MA: Sloan Center for Online Education.
- Allen, I.E., Seaman, J. (2008) *Staying the course - Online education in the United States*. Needham MA: Sloan Consortium.
- Al-Saggaf, Y. (2004) The effect of online community on offline community in Saudi Arabia. *The Electronic Journal on Information Systems in Developing Countries*, 16(2), 1–16.
- Anderson, B., Simpson, M. (2007) Ethical issues in online education. *Open Learning*, 22(2), 129–138.
- Arsenijević J., Pražić J., Andevski M. (2011) Knowledge Sharing Information Systems In Education. *Proceedings of the 3rd Annual International Conference on Education and New Learning Technologies*. Barcelona: EDULEARN11.
- Brey, P. (2006) Social and ethical dimensions of computer-mediated education. *Journal of Information, Communication and Ethics in Society*, 4(2), 91–101.
- Brown, T. (2008) *Ethics in eLearning*. Honolulu: Workshop for Net Business Ethics.
- Carr-Chelman, A.A. (Ed.) (2005) *Global perspectives on e-learning: rhetoric and reality*. Thousand Oaks, CA: Sage.

- Dibiase, D. (2000) Is Distance Education a Faustian Bargain? *Journal of Geography in Higher Education*, 24(1), 130–135.
- Downes, S. (2005) E-learning 2.0. *eLearn Magazine*. Preuzeto 15. maja 2011. sa: <http://www.elearnmag.org/subpage.cfm?section=articles&article=29-1>
- Fass, R.A. (1990) *Cheating and plagiarism. Ethics and Higher Education*. New York: Macmillan Publishing Company and American Council on Education.
- Gardner, H. (2006). *Five Minds for the Future*. Boston: Harvard Business School Publishing.
- Goodfellow, R., Hewling, A. (2005) Reconceptualising culture in virtual learning environments: from an 'essentialist' to a 'negotiated' perspective, *E-Learning*, 2(4), 355–367.
- Guha, D. (2007), *Practical and Professional Ethics, Volume 4: Educational Ethics*. New Delhi: Concept Publishing company.
- Harris, D. (1987) *Openness and Closure in Distance Education*. Barcombe: The Farmer Press.
- Jeanneret, R., Silzer, R. (1998) *Individual psychological assessment*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Jenkins H. et al (2008) *Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21st Century*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Joinson, A.N. (2001) Self-disclosure in computer-mediated communication: the role of selfawareness and visual anonymity. *European Journal of Social Psychology*, 31(2), 177–192.
- McLoughlin, C. (1999) Culturally inclusive learning on the web, in: Martin K., Stanley N., Davison N. (Eds) *Teaching in the disciplines/learning in context. Proceedings of the 8th annual Teaching and Learning Forum*, Perth: University of Western Australia.
- Miller, R.H., Kupsh, J., Jones, C.L. (1994) Software Ethics: Teaching by Example, in: *Changing College Classrooms New Teaching and Learning Strategies for an Increasingly Complex World*. L.R. Kerschner, J.A. Kegley. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Nagel, D. (2010). The Future of E-Learning Is More Growth. *Campus Technology*. Preuzeto 10. maja 2011. sa: http://www.21stcenturyeducators.com/downloads/the_future_of_e-learning_is_more_growth_campus_technology.pdf
- National Center for Education Statistics (2008) *Distance education at degree-granting postsecondary institutions: 2006–07*. Preuzeto 20. februara 2009. sa sajta: <http://nces.ed.gov/pubs2009/2009044.pdf>
- National Survey of Student Engagement (2007) *Experiences That Matter: Enhancing Student Learning and Success - Annual Report 2007*. Bloomington: Center for Postsecondary Research School of Education.

- Noble, D.F. (1997) Digital Diploma Mills, The Automation of Higher Education. Preuzeto 4. aprila 2011. sa sajta: <http://communication.ucsd.edu/dl/ddm1.html>
- Oblinger, D.G. (1999) Hype, Hyperarchy, and Higher Education. *Business Officer*, 33 (4), 22-31.
- Rheingold, H. (1993) *The virtual community: homesteading on the electronic frontier*. Massachusetts: Addison-Wesley.
- Rohfeld, R.W., Hiemstra, R. (1995) Moderating discussions in the electronic classroom, in: Z.L. Berge, M.P. Collins (Eds) *Computer mediated communication and the online classroom* Volume 3: Distance learning, pp. 91–104. Hampton Press: Cresskill, NJ.
- Rosenberg, M.J. (2002) Wrong Turns and New Directions on The Road to Successful ELearning. *Proceedings from the OSTD Symposium*. Ontario: Laurier Institute.
- Simpson, O. (2005) E-learning, democracy and social exclusion, in: A. A. Carr-Chelman Chelman (Ed.) *Global perspectives on e-learning: rhetoric and reality*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Sivin, J.P., Bialo, E.R. (1992) *The Ethical Use of Information Technology in Education*. Washington, DC: National Institute of Justice.
- Stasi, M. (2002) Can collaborative computer technology afford an effective community of practice and facilitate a new cultural identity for distance learning? *Proceedings from The Technotopias Conference*. Glasgow: University of Strahclyde.
- Task Force on Distance Education and Training in Professional Psychology American Psychological Association (2002) *Principles of good practice in distance education and their application to professional education and training in psychology*. Preuzeto 5. juna 2011. sa sajta: www.apa.org/ed/resources/finalreport.doc
- Tavangarian, D. et al. (2004) Is e-Learning the Solution for Individual Learning. *Electronic Journal of e-Learning*, 2(2), 273-280.
- Tuckey, C.J. (1993) Computer conferencing and the electronic whiteboard in the United Kingdom: a comparative analysis. *The American Journal of Distance Education*, 7(2), 58–72.
- Zembylas, M., Vrasidas, C. (2005) Levinas and the 'inter-face': the ethical challenge of online education, *Educational Theory*, 55(1), 61–78.

PhD Jasmina Arsenijević, Faculty of Pre-School Teacher Training in Kikinda
MSc. Jovana Pražić, Faculty of management, Novi Sad

ETHICAL DIMENSIONS OF E-EDUCATION

Abstract: *Probably the biggest impact of new media and ICT in education is a drastic increase of opportunities in the area of distance education enabling so-called e-learning. E-learning is a form of learning, supported by use of*

new media, primarily by the Internet, in which the student (learner, candidate) and professor (lecturer, instructor) are geographically distant to each other.

In the past ten years, the penetration of e-learning into the area of education market becomes dramatically intense. Internet and new media provide overcoming the known boundaries in education: geographical, social, linguistic and cultural, but also create new challenges for educational institutions. In the U.S. for example, higher distance education is the fastest growing sector in the overall higher education market.

Although different levels of e-learning exist (from one in which the entire communication and interaction takes place online, those in which a small percentage of content and interaction is organized orally, to those where only a part of educational process is supported by new media), all of them are characterized by great benefit for both those who acquire education and who provide it. E-learning requires far less investment of resources from both sides: the necessity of students and teachers traveling, time spent, the necessary infrastructure and logistical support. It provides access to education for the new social groups: to those who due to location, lack of time or financial resources have not been able to educate themselves. From a macro point of view, it seems that e-education contributes to the increase of the overall percentage of educated population and also contributes to the reduction environmental pollution.

The increasing growth of e-education, greater enthusiasm of educational institutions to provide such services and the increasing interest of the population for this type of education in recent years, are seemingly positive aspects of e-education. Despite of this, some concerns about ethical dimensions of e-education are emerging lately. Changes in the nature of the educational process in distance education also bring new ethical dilemmas. They are primarily projected on two areas of e-learning: learning outcomes (the quality of education) and the learning process. The latter refers to a number of different domains – the ethics of the relationship between the teacher and student, ethics in research process, ethics on the Internet (given that the e-learning takes place mainly on the Internet or via web services), the ethics in using electronic resources and intellectual property in e-form (plagiarism), ethics in (mis)using information and data in e-form, behavioral ethics on the exams, etc.

Given the dramatic expansion in recent years, e-learning gets a great share in the overall education sphere. However, it is yet a young discipline and it does not exist long enough to be able to implement long-term analysis with a certain precise conclusions about its socio-economic impact on society in general. Many ethical issues cannot be answered yet, therefore, the intention of the authors of this paper is to encourage and explore issues such as: what are the ethical dilemmas that arise in which particular domain of e-learning?

Key words: e-education, e-learning, ethics, Internet, new media.